

ALİ SEMERKANDÎ'NİN
KEŞFÜ'L-ESRAR ADLI ESERİNDE
ZAHİR-BATIN İLİŞKİSİ

Ramazan MUSLU*

Tasavvuf, “İslâm’ın rûh hayâtı ve İslâm Peygamberi’nin temsil ettiği mânevî otoritenin -örnek kişiliğin- müesseseseleşmiş ve yayılarak günümüze kadar gelmiş şekli”¹ olarak ifade edilebildiği gibi; tarih boyunca, güzel ahlâk, kalb temizliği, nefis ile mücâhede, Kitap ve Sünnet’e sarılmak, edebe riâyet, Allah’a tam teslimiyet ve kulluk, Hakk’a vuslat, havâssa âid ledün ilmi, bâtın ilmi, vb. şekillerde de tanımlanmıştır².

Bu saha ile ilgili eserleri değerlendirirken, bazı hususların göz önünde tutulması gerektiğini düşünüyorum: Tasavvuf, tatmak ve yaşamakla, mânevî tecrübe ile anlaşılan hâl ilmidir. Bu nedenle, tasavvufun kitâbî bir ilim olmadığı; kırâat ilmi gibi bir üstâd nezdinde öğrenildiğinin; akıl üstü, kalb ve vicdân ilmi olduğunun; gayb âleminde bahsettiğinin bilinmesi ve ayrıca tasavvufla diğer İslâmî ilimler arasındaki alâkayı da göz ardı etmemek gerekir.

Mutasavvıflar, tefsire rivâyet ve dirâyet metodundan başka, işârî anlayışı getirerek Kur’ân’ın evrensel mesajının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamışlardır³. Biraz

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

ilerde daha ayrıntılı bir şekilde ifade edileceği gibi, ayetlerin bâtinî mânâlarının keyfiyeti ve mâhiyeti husûsunda ihtilâf olmakla birlikte, zâhire ters düşmeyen bu tür yorumlar üzerinde ittifak vardır. Ancak, her zâhirin bir bâtını olduğu; Kur'an ve hâdislerin ancak te'vil ile anlaşılabilmesi; şeriat ahkâmını, yalnız zâhiri görebilen avâmın yerine getirmesi gerektiği, havâssın ise, bunlar ile mukayyed olmadığı gibi *bâtını* düşünceler⁴, -kime âit olursa olsun - mutasavvıflar ve diğer İslam âlimleri nezdinde hiç bir zaman kabul görmemiştir. Bu nedenle nasların zâhirî mânâlarını kabul etmeyen, gerçek anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabilen "mâsum imam"ın bilebileceği temel görüşünü savunan ve bu tür aşırı fırkaların ortak adı olarak ifade edilmekte olan *Bâtıniyye* konumuzun dışındadır⁵.

Mutasavvıflar, İslam'ın ilk devrinden itibaren tefsirle meşgul oldukları gibi hadisle de meşgul olmuşlardır. Bu nedenle ilk zâhid-sûfîlerin çoğu muhaddisler⁶. Ancak sûfî muhaddisler, hadisleri bir irşâd vesîlesi ve ahlâkî öğüt şeklinde değerlendirdikleri için, hadîs rivâyeti ve senedi husûsunda, muhaddislerin kriterlerine bâzen uymamışlar, bu nedenle az da olsa, bazı mutasavvıfların eserlerinde zayıf ya da mevzû hadislere tesâdüf edilmektedir⁷.

Tasavvuf ve Fıkıh, gerek doğuşu ve gerekse gelişmesi sırasında iç içe olmuştur. Fıkıh, "*hikmet-i teşrî*"yi incelerken, tasavvuf da aynı konuyu "*mânevî incelikler*" olarak ele almıştır. Tasavvuf kitaplarında "*Esrâru's-salât*" ve "*Esrâru's-savm*" gibi başlıklar, konuyla ilgili mânevî incelikleri işler. İşte bu tür eserlerden biri de; biraz sonra ele alacağımız Ali es-Semerkandî (860-1456)⁸'ye nisbet edilen⁹, "*Keşfi'l-es-râr*"¹⁰ adlı risâledir.

Hiç şüphesiz Semerkandî bu tür konuları işleyen ilk sûfî değildir. Ondan önce de bâtinî sırları inceleyen mutasavvıflar olmuştur. Tasavvuf literatüründe başta klasik eserler veren Hâris el-Muhâsibî, Kelâbâzî, Kuşeyrî, Hucvîrî gibi mutasavvıflar olmak üzere hemen hepsi şeriat ölçülerini zorlamayan bâtinî yorumların olabileceğini kabul etmişlerdir. Ancak bu ilimden ilk defa bahseden müelliflerin başında bulunduğu gibi Serrâc ve Ebû Tâlib el-Mekkî gelmektedir. Bu nedenle *el-Lüma' fi't-tasavvuf* ile *Kütü'l-kulûb* bâtinî ilmi hakkında verdiği bilgiler açısından ayrı bir önemi hâizdir¹¹. Daha sonra Gazzâlî (ö.505/1111)'nin diğer İslamî konularda olduğu gibi, bu konu üzerinde de durduğunu ve doyurucu bilgiler verdiğini görüyoruz. O, *İh-*

yâu ulûmî'd-dîn adlı eserinde, namaz, oruç, zekat, hac, Kur'an tilâveti vb. bütün ibâdetlerin zâhirî ve bâtnî yönlerinin bulunduğunu ve ibâdetlerin bâtnî yönünün ihmâl edilmemesi gerektiğini ısrarla vurgular¹². Gazzâlî, "mükâşefe ilmi" ile "bâtn ilmi"nin aynı anlama geldiğini de ifade eder. Ona göre bu ilmin gayesi, Allah Teâlâ'nın sıfat ve fiillerini bilmeye mani olan kir ve paslardan kalp aynasını temizleme ve cilalama yöntemini öğretmektir. Bunun da şehvî ve behîmî arzuları terkederek, bütün halleriyle örnek olan peygamberlerin yolundan gitmekle mümkün olduğunu ifade eden Gazzâlî, kalbin cilalanması ve Hakk'a yönelmesi nisbetinde kitaplarda yazılmayan ve ehlinden başkasıyla konuşulmayan bu ilmin nurlarının kalpte parlamaya başlayacağını belirtir¹³.

Bu incelemede Semerkandî'nin sözü edilen eserinden hareketle, onun "zâhir-bâtn"¹⁴ ilişkisi ile ilgili düşünceleri ve görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız. Ancak daha önce, *bâtn* kavramı üzerinde kısaca durmakta yarar görüyoruz:

Bilindiği gibi bâtn kelimesinin masdarı *batn* ve *butûn*'dur. Lügatte "gizli olmak; bilmek, bir şeyin iç yüzüne ve bir kimsenin sırlarına vâkıf olmak" manalarına gelir. Zâhir kavramı ise zuhûr kökünden gelmekte ve "açık ve âşikar olmak", "mutali olmak" gibi anlamları vardır. Bu iki kavram birbirinin zıddı olarak kullanılmaktadır¹⁵. Bâtn, yalnız kâbiliyeti olanlar tarafından anlaşılan gizli mânâ, sır ve hakikat olarak ta ifade edilmektedir¹⁶. Allah'ın güzel isimlerinden olan bu isimler/kavramlar âyetlerde ve hadislerde geçmektedir¹⁷.

Zâhir-Bâtn Bilgisi¹⁸

Mutasavvıflara göre bâtn ilmi nâssların derin ve ince mânâlarından ibârettir. İslam'dan ayrı ve onun dışında bir ilim değildir. Hz. Peygamber tarafından bazı sahâbîlere öğretilmiştir. Nitekim, sırdaşı Huzeyfe b. Yemân'a bazı sırları verdiği; Ebû Hureyre'nin "Hz. Peygamber'den iki ilim öğrendim; birini yaydım, öbürünü saklı tuttum, onu da yaysaydım başımı keserlerdi"¹⁹ dediği bilinmektedir. Hz. Peygamber'in dinde fakîh olması için duâ ettiği İbn Abbas'ın ilminin de bâtn ilmi olduğu söylenir²⁰. Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre Hz. Mûsâ'nın Hızır'dan öğrendiği "*ledûn ilmi*"²¹ ile Hz. Ali'nin öğrendiği ilim aynı şeydir, bâtn ilmidir. Serrâc'a göre Kur'an'ın, hadisin ve İslam'ın da zâhir ve bâtnı vardır²². Geniş anlamıyla şeriat ilmi

bu ikisini de ihtivâ eder. Nitekim sûflere göre, “Allah size zâhir ve bâtın nimetlerini bol bol vermiştir”²³ meâlindeki âyette bu hususa işâret edilmektedir. Cibril hadisinde sözü edilen “İslâm” zâhir, “iman” bâtındır; “ihsân” ise zâhir ve bâtın hakikatlerinin birliğidir²⁴.

Zâhir Âlimlerinin bâtın ilmine bakışı

Zâhir âlimlerinin, bâtın ilminin varlığını kabul etmeleri, daha çok Gazzâlî’den sonra ve onun etkisiyle olmuştur. Ancak kelimciler, bilgi kaynağı olarak akıl ve beş duyu ile haber-i sâdık olarak ele aldıkları peygamberlere gelen vahiy ve ilhamı kabul ederken; mutasavvıfların keşf, ilham ve bâtın ilmi gibi deyimlerle ifâde ettikleri subjektif bilgileri vehim ve kuruntulardan ayırabilmek için, -birçok sûfi gibi- bunların Kitap ve Sünnet’e uygun olmaları şartını öne sürer ve o şekilde bilgi kaynağı olarak kabul ederler. İbnü’l-Cevzî, ilhamın mümkün olduğunu kabul ederken, İbn Teymiyye de *Mecmûu Fetâvâ*’da bâtın ilminin “*imanın gizli hakikatlerini bilmek*” anlamına geldiğini söyler. Bununla birlikte, İbn Teymiyye gibi bâzı kelimcilerin mutasavvıfları aşırı bir şekilde eleştirdiği bilinen bir gerçektir. O, bâtın ilmini doğrudan doğruya Allah’tan aldıkları bilgiler olduğunu öne süren İbnü’l-Arabî gibi bazı mutasavvıfları “*mülhid*” olarak niteler²⁵. Gazzâlî’yi *Mişkâtü’l-envâr*’daki görüşlerini delil göstererek sûflerin gizli bilgilerini vahye denk tutmakla suçlar²⁶.

Sonuç olarak tekrar ifade etmek gerekirse, zâhir âlimlerinin batın ilmine yaklaşımı, bir çok sûfinin de katıldığı gibi, şer’i ölçülere uygun olmak koşuluyla müsbettir.

Zâhir ilmi ile bâtın ilmi çelişir mi?

Zâhir ile bâtının çelişip çelişmediği konusu tartışılmıştır. Çünkü meşrû çerçevede bâtın bir ilmin varlığı kabul edildikten sonra zaman zaman “*şathiyyât*” türünden taşkınlıklara kadar varan sözlerle ifade edilen düşüncelerin “*bâtın ilmi*” olarak takdim edildiği görülebilmektedir. Ancak bu tür taşkınlıklar bütün zâhir âlimleri tarafından İslam’ın zâhirî hükümlerine ve temel esaslarına aykırı bulunarak reddedildiği gibi, birçok mutasavvıf tarafından da kabul edilemez bulunmuştur. Nitekim Ebû Saîd el-Harrâz, Hücvîrî, Gazzâlî, Sühreverdî gibi birçok sûfi, “*zâhire aykırı düşen her bâtın bâtıldır*” kâidesini benimsemişlerdir. Bu nedenle ikisi arasında bir çelişkinin bulunması söz konusu değildir. Şayet var ise, o tür bir bâtın bilgi bâtıldır. Ancak Hz.Mûsâ ile Hızır’ın bilgilerinde durum farklıdır²⁷.

Bu kısa değerlendirmeler ışığında şimdi müellifimizin bâtın ilmi ile ilgili yapacağı yorumlara bakalım:

Semerkandî, *Keşfü'l-esrâr* adlı eserinde, önce ilmin şerefi ve âlimin diğer insanlardan üstünlüklerini anlatır. limden maksadın *âmil* olan âlim olduğunu, ilmiyle amel etmeyenincâhil hatta daha aşağı bir konumunda bulunduğunu belirtir²⁸. Sonra ilmin mutasavvıflarca yaygın olarak benimsenen tasnîfini verir²⁹ ve bunların tahsilinin gerekliliğine işaret eder.

Mârifet olmaksızın yalnız *zâhir* ilmiyle hakikat bilgisine ulaşamayacağını söyleyen müellif, onun Şerîat ve mârifet'in birleşmesiyle elde edilebileceğini ifade eder ve şunları söyler:

"Allah'ı tanımayan O'na nasıl ibâdet edecek? Mârifet ancak, kalp aynasındaki nefis perdelerinin kalkmasıyla elde edilebilir. Mârifet, Allah'ın, sıfatlarını ve Zât'ını tanımak şeklinde iki kısımdır. O'nun sıfatlarını tanımak cisim içindir ve her iki dünyada da olabilir. Fakat Zât'ını tanımak, yalnızca kudî ruh için geçerli ve âhirette mümkündür. Her iki mârifete ermek, zâhir ve bâtın ilmini tahsil ile mümkündür. Önce şerîat ilmine/zahirî ilme, ondan sonra da mârifet/bâtın ilmine sahip olmak gerekir"³⁰.

"*Kul hangi safhada olursa olsun, emir ve hehiyleri yerine getirmek ve nefse muhâlefet etmekle yükümlüdür*" diyen Semerkandî, *şerîat, tarîkat, mârifet ve hakikat* sahalarında nefsin durumu ile ilgili şu tespitlerde bulunur:

"Nefis, şerîat sâhasında dâimâ muhâlefete teşvik eder. Tarîkat sâhasında ise, velâyet ve nübüvvet dâvâsında bulundurur. Mârifet alanında da, gizli şirke sevk eder ve nefis "**Hevâsını tanırdin edineni gördün mü?**"³¹ âyetinin işaret ettiği gibi rablik davasında bulunur. Hakikat sâhasına gelince, burada kul, nefis ve "**..Senin izzet ve şerefine andolsun ki, ihlâslı kulların hâric onlarım hepsini saptıracağım**"³² diyen şeytanın bir tesiri olmadığı için husûmetten kurtulur ve ihlâsa erer"³³.

Tasavvuf literatüründe anlaşıldığı şekliyle hakikate ulaşamayan kimsenin gerçek mânâda ihlâslı olamayacağını söyleyen Semerkandî, bu düşüncesini şu gerekçelere dayandırır:

"Çünkü beşerî sıfatlar, yalnız *Ehadî Zât* tecellileriyle yok olur. Cehâlet ancak

Zât'ı bilmekle ortadan kalkar. Allah vâsıtasız olarak katından "*ledün ilmi*" verir. Allah'ı yine kendisinin birdirmesi ile tanır ve ibâdet eder. Orada kudsî ruhları müşâhede eder. Cenâb-ı Hakk'ın: "**Onlar ne güzel arkadaşlar**"³⁴ buyurduğu gibi, peygamberi Hz. Muhammed'i tanır, bütün peygamberlerle konuşur, onlar kendisine ebedî visâli müjdelere"³⁵.

Böyle bir ilme ulaşamayan kimsenin gerçek mânada âlim olmadığını söyleyen Semerkandî, rûhânî derecelere çıkamamış, sadece zâhirle amel etmiş bir kimsenin, zâhirî ilimde takılıp kalması halinde mükâfâtının yalnız cennet olduğunu ifade eder ve mücerred zâhir ilmiyle *kuds* ve *kurbet* haremine giremeyeceğini söyler ve şu açıklamayı getirir:

"Çünkü, harem *tayarân* âlemdir, uçularak gidilir. Kuş nasıl iki kanadıyla uçuyorsa, âlimin de iki kanada ihtiyacı vardır. Kul, rûhânî âlemlere, ancak *zâhir* ve *bâtın* ilimleriyle amel ederse ulaşabilir"³⁶.

Semerkandî hakikat ilmine ulaşmak için gerekenin ve olmazsa olmaz kabul ettiği şartın "*tevbe-i nasûh*"³⁷ ve ehil bir kimseden alınacak "*telkin*"³⁸ olduğunu söyledikten sonra şu değerlendirmeyi yapar:

"Allah Teâlâ: "...**Ve onları takvâ kelimesine bağladı.**"³⁹ buyurmuştur. Yani, mâsivâdan arınmış, temiz bir kalpten alınmak şartıyla "*lâ ilâhe illallah*" kelimesini onlara ilzâm etmiştir, demektir. Yoksa, herkesin ağzından çıkan lafız değil. Lafızlar bir olsa da mânâ farklıdır. Çünkü kalp, tevhidi, diri bir kalpten alırsa diri; ölü bir kalpten alırsa ölü olur, toprak gibi birşey bitirmez. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim'de "*tevhid*" kelimesi iki şekilde gelmiştir. Birincisi, "**Onlara Allah'dan başka tanrı yok denildiğinde kibirlenirdi.**"⁴⁰ âyetinde olduğu gibi zâhirî kavle bitişik olarak gelendir⁴¹. Bu avâm hakkındadır. İkincisi ise "**Bilesin ki Allah'tan başka tanrı yoktur.**"⁴² âyetidir. Hakikî ilme bitişik olarak gelmiştir. Burada kastedilen telkin, ikinci âyette geçen telkindir ve o havâs içindir"⁴³.

Muhabbetullâh'a ulaşmak için nefsin; *emmâre*⁴⁴, *levvâme*⁴⁵ ve *mülhime*⁴⁶ gibi boyutlarını aşması, ihtiyaçtan fazla yemek, içmek ve uyumak gibi hayvânî; kendini beğenme, hased etme ve kin besleme gibi *şeytânî*; öfke, küfür ve vurup kırma gibi vahşî huylardan arınmasının gerekliliği üzerinde durur. Bu tür kötü hasletlerden

temizlenenler için “*mutahher*” ve “*tevvâb*” kavramlarının kullanıldığını ifade eder ve buna delil olarak, “Allah Teâlâ çokça tövbe edenleri ve temizlenenleri sever”⁴⁷ âyetini getirir. Bu kavramları da şu şekilde açıklar:

“Sâdece günahlarından tevbe eden bir kişi için *tevvâb* tâbiri kullanılmaz. Çünkü mübâlağa ifade etmektedir. Yalnızca zâhirî günahlardan tevbe eden bir kimse, otu keserek kökünü yerde bırakan kimse gibidir. Kökünden kopartılmayan ot, nasıl tekrar bitecekse ve hatta daha güür olacaksa; kötü huylardan tamâmen vazgeçmeyen kimse de aynen onun gibidir. Oysa “*tevvâb*”, kötü huylarını kökünden tamamen kâzayan kimsedir ve onların tekrar bitmesi çok nâdir olur.”⁴⁸

Tevbeyi de avâmın ve havâssın tevbesi olmak üzere iki kısımda inceleyen Semerkandî, avâmın tevbesini; mâsiyetten itâata; çirkin davranışlardan, övülen davranışlara yönelmek olarak götürür ve cehennemden kaçıp, cennete sığınmaya benzetir. Böyle bir tevbede, kişinin beden rahatından uzaklaşması, zikir ve mücâhede ile nefsi eğitmesi vardır.

Havâss’ın tevbesini ise, hasenâtтан mârifete; derecâtтан kurbete; nefsanî lezzetlerden rûhânî lezzetlere yönelme olarak gören Semerkandî, bu tür bir tevbenin neticesinde mâsivâyı terkedip Allah ile ünsiyet kurmak ve ayne’l-yakîn ile O’na bakmak gibi kazanımların elde edileceğini, bunun ise sadece kâmil bir mürşidin telkîniyle mümkün olabileceğini tâliplerine söyler.⁴⁹

Semerkandî’nin tefekkür boyutundaki *zâhir-bâtın* ilişkisi ile ilgili düşüncelerini kısaca ifade ettikten sonra, amelî boyuta yansımaları şöyle açıklar:

Tahâret

Zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki çeşit temizlik⁵⁰ olduğunu söyleyen Semerkandî, zâhirî tahâreti sağlayan şeyin, şeriatın vassettiği ölçüdeki bir su; bâtinî tahâreti sağlayanın ise *tevbe*, *telkîn*, *tasfiye*⁵¹ ve *sülûk*⁵² olduğunu ifade eder.

Semerkandî, bâtin abdestinin, *kibir*, *kendini beğenme*, *hased*, *kin*, *gıybet*, *dedikodu*, *iftirâ*, *yalan*, *hıyânet* vb. fiillerle bozulduğunu ve yenilenmesinin gerektiğini belirttikten sonra şöyle devam eder:

“Bâtınî abdest, kötülüklerden ihlaslı olarak tevbe etmek, pişmanlık duymak ve istiğfâr ederek *inâbe*⁵³’yi yenilemekle elde edilir. rif, namazının tâm olması için, bu tür âfetlerden tevbesini muhâfaza etmelidir. Zâhir abdesti ve namazı günde beş vakit olduğu halde, bâtın abdesti ve namazı gece gündüz, bütün hayat boyu sürekli dir.”⁵⁴

Namaz

“Ey îmân edenler! Namazlara ve bilhassa orta namaza devam edin.”⁵⁵ âyetinde zikredilen ‘namaz’ kavramından maksadın, kıyâm, kırâat, rükû’, sücûd, kuûd, ses ve lafız gibi bedenî olarak yapılan dış âzâlara âit rukûnler olduğunu söyleyen Semerkandî, kelimenin bu yüzden âyette çoğul olarak zikredildiğini belirtir. Orta namaz’dan murâdın da kalb namazı olduğunu söyler ve bunu şu şekilde açıklar:

“Çünkü kalb, vücûdun orta yerinde, sağ ile solu, altı ile üstü ve saâdet ile şekâveti arasında yaratılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber: “Ademoğullarının kalbleri Rahmân’ın iki parmağı arasındadır. O, kalbleri istediği gibi evirip çevirir.”⁵⁶ buyurmuştur. Buradaki iki parmaktan maksat, *kahr* ve *lütuf* sıfatlarıdır. Bu âyet ve hadisten anlaşıldığı üzere asıl olan kalb namazıdır. Kulun bu namazdan gâfil kalması, diğer bedenî namazları da ifsâd eder. Çünkü kalb asıldır ve diğerleri ona tâbîdir. Bu hususta Hz. Peygamber: “Bedende bir et parçası vardır ki o iyi olursa bütün beden iyi olur, o bozularsa bütün beden bozulur. Bilmiş olun ki, o kalbdır”⁵⁷ buyurmuştur.”⁵⁸

Müellifimiz, Şeriat namazının belli vakitlerde, günde beş def’a *riyâ* ve *gösterişten uzak* olarak edâ edildiğini, imâma uyarak, câmide cemâatle kılınmasının sünnet olduğunu ifâde ettikten sonra tarikat namazını da şu şekilde yorumlar:

“Tarikat namazı müebbetir, ömür boyudur. Onun mescidi, kalb; cemâati, lîsân-ı bâtınla tevhid isimlerinin zikriyle meşgul bulunan bâtınî kuvvetlerin ictimâsı; imâmı fuâd⁵⁹daki *şevk*; kiblesi –ki gerçek kible budur– *Ahadiyye* ve *Cemâl-i Same-diyye* mertebesidir. *Kalb* ve *ruh* dâimî olarak bu namazla meşguldür. Çünkü kalb uyumaz ve ölmez. Ve o uyku ile uyanıklık hâlinde ses, kıyâm, rükû’ ve kuûd olmaksızın kalb zikriyle meşguldür. Hz. Peygamber’e uyarak, Allah’a “Ancak sana ibâdet eder ve ancak senden yardım dileriz”⁶⁰ hitâbında bulunur. Beydâvî tefsirinde, bu âyette, ârifin hâlinin gaybetten huzura/hazrete intikâline işâret vardır⁶¹, denilmiştir.”⁶²

Şerîat namazı ile tarîkat namazı zâhiren ve bâtınen birleştiği zaman namaz, “salât-ı tâmmе” olur ki kurbet ve derecede ecri çok büyüktür.⁶³ Böyle bir kimse zâhirde “âbid”⁶⁴, bâtında “ârif”⁶⁵ olur. Tarîkat namazı kalb diriliği ile olmazsa, namaz noksan olur ve ecri kurbet cinsinden değil, sâdece derece olarak verilir⁶⁶.

Oruç

Şerîat orucunu, gündüzleri yeme içme ve cinsî münâsebatten uzak durmak; tarîkat orucunu da, bütün organları, kendini beğenme, kibir, cimrilik vb. kötü huy-lardan, her türlü haram ve nehiyden zâhiren ve bâtınen uzak tutmak olarak ifâde eden Semerkandî, konuya şu şekilde açıklık getirir:

“Çünkü bunların nepsi tarîkat orucunu bozan şeylerdir. Diğer yandan şerîat orucu belli bir süreye tâbi, tarîkat orucu ise ebedîdir. Bütün bir ömür tutulması gerekir. Peygamber (a.s.): **“Nice oruç tutan vardır ki, onların kârı sâdece aç ve susuz kalmaktan ibârettir”**⁶⁷ buyurmaktadır. Bu nedenle bâzı kişilerin iftarla orucunu açtıkları, bâzılarının ise iftara rağmen oruçlarını devâm ettirdikleri yâni vücûd âzâlarını günahlardan koruyup, insanlara ezâdan uzak durdukları söylenir. Bu şekilde tutulan bir orucun mükâfâtı “Oruç benim içindir. Mükâfâtını da ben veririm”⁶⁸ hadisinde ifâde edildiği gibi sınırsızdır.

“Şerîat ehli, **“Oruçlu için iki sevinç vardır. Birisi iftâr ânında, diğeri de ru’yetullâh ânındadır.”**⁶⁹ hadisinde geçen “iftar” kavramını , güneş batımında yemek yemek; “ru’yet”i ise bayram gecesi hilâli görmek, şeklinde yorumlamıştır. Tarîkat ehli de buna ilâve olarak, birincisini Cennet’e girince oradaki nîmetlerden tatmak; ikincisini ise, kıyâmet günü Allah’a kavuşma olarak ifâde etmiştir.”⁷⁰

Hakîkat orucunu da, gönlü mâsivâ sevgisinden uzak tutmak ve Allah’ın dışındaki şeylere sevgiden kalbi korumak olarak tanımlayan Semerkandî, konuyu şu şekilde tamamlar:

“Sır, Allah’ın nûrundandır ve O’ndan başkasına meyletmez. Onun için, dünyada da ukbâda da O’ndan başka sevgili, arzu duyulan ve istenen bir şey yoktur. Eğer hakîkat orucuna niyetlenen bir kimse dünyada iken Allah’tan başka bir şeye sevgi beslerse orucu bozulmuş olur ve kazâsı gerekir. Bu orucun kazâsı Allah’ın muhab-

betine dönüş ve O'na *vuslat*⁷¹ arzusuyla yanıp tutuşmaktır. Mükâfâtı ise âhirette Allah Teâlâ'ya kavuşmaktır⁷².

Gazzâlî'nin bu konudaki yaklaşımı da benzer şekildedir. O, Avâm (umûmun orucu)nu, yemek içmek ve cinsî münâsebetten uzak durmak olarak; havassın (husûsun) orucunu, avâm orucuna ilâve olarak gözü, kulağı, dili, eli, ayağı ve diğer âzâları günahattan korumak; peygamberler, sıddıklar mertebesinde olan havassü'l-havâssın (husûsü'l-husûs) orucunu da avâm ve havâssın orucuna ilâve olarak kalbini dünyevî düşüncelerden sıyırmak, Allah'a tamamen bağlanmak olarak tanımlar⁷³.

Zekât

Şerîat zekâtını, dünyâ kazancının belli bir miktârını her yıl bir defâ muayyen bir zamanda gereken yerlere vermek; *tarîkat* zekâtını ise, âhîret kazancının bir kısmını Allah rızâsı için din fakirlerine ve âhîret miskinlerine bağışlamak olarak tanımlayan Semerkandî, bu görüşünü ise şu şekilde temellendirir:

“Kur'ân-ı Kerîm'de: “Sadakalar sâdece fakirlerin ve miskinlerin... hakkıdır.”⁷⁴ buyrulmaktadır. yette, zekât “sadaka”⁷⁵ olarak ifade edilmiştir. Ona “sadaka” denilmesinin sebebi ise, fakirlerin eline ulaşmadan Allah katına ulaşmasıdır. Bundan da murad, Allah'ın onu kabûl etmesidir.

Tarîkat zekâtı ebedîdir. Çünkü âhîret kazancından Allah rızâsı için günahkârlara⁷⁶ verilmesidir. Bu durumda Allah Teâlâ, *namaz, oruç, zekât, hac, tesbîh, tehlîl, tilâvet* ve *sehâvet* gibi şeylerin sevâbından dolayı onlara mağfiret eder. Çünkü onlar, hasenâtının bütün sevâbını bağışlayarak iflâs etmiş hâle düşerler. Allah Teâlâ ise sehâveti ve bu anlamdaki iflâsı sever. Çünkü kulun kendisi de, sâhib oldukları da mevlâsındır. Mevlâ ise kıyâmet günü her iyiliği on misliyle mükâfâtlandırır⁷⁷.

Zekâtın diğer bir mânâsı da kalbin nefsanî sıfatlardan temizlenmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de: “**Kim Allah'a karz-ı hasen verirse, Allah onun bu karzını kat kat arttır**”⁷⁸ buyrulur. Buradaki “karz”dan murâd; hasenâtın Allah yolunda, herhangi bir minnet olmaksızın, yalnız O'nun rızâsı için, yaratıklarına “*ihsân*” olarak vermektir. “Sadakalarınızı minnet ve ezâ ile yok etmeyin”⁷⁹ âyetinde buyrulduğu gibi verilen sadakalar için dünyâda bir karşılık beklenmemelidir. Çünkü bunlar Allah yolun-

da yapılan harcamalar olup *birr*'in anahtarı durumundadır. Nitekim **“Sevdiğiniz şeyleri Allah yolunda infâk etmedikçe “birr”⁸⁰e ulaşamazsınız”⁸¹** buyrulmuştur.”

Hac

Şeriat ve tarikat haccı olmak üzere iki türlü hac olduğunu belirten Semerkandî, Şeriat haccını, şart ve erkânına uygun olarak beytullahı ziyâret etmek şeklinde tanımlar. Şartlarda her hangi bir eksiklik olursa, elde edilecek sevâbında⁸² eksik olacağını ve Kur'an'da haccın tamamlanmasının emredildiğini⁸³ söyler.

Semerkandî haccın farz ve vâciplerini zikrettikten sonra, şartlarına uygun olarak yapılan bir haccın sevabının cehennemden kurtuluşa ve Allah'ın kahrından da emin olmaya vesile olacağını söyler ve buna delil olarak ta Kur'an-ı Kerim'de ki **“Kim oraya girse emniyettedir”⁸⁴** âyetini gösterir. Daha sonra, tarikat haccını⁸⁵ ise şu şekilde açıklar:

“Tarikat haccının yol azığı ve bineği konumunda yapılacak ilk şey, telkin sâhibine yönelmek ve ondan telkin almaktır. Bundan sonra, kalb hayâtiyet kazanınca ya kadar dille zikre devâm etmek ve zikrin mânâsını düşünmektir. Sonra esmâ-i sıfâta sarılarak yakîne erinceye, Allah Teâlâ'nın İbrâhim ve İsmâil'e önce Kâbe'yi temizlemelerini emrederek: **“İbrâhim ve İsmâil'e tavâf edenler, ibâdetle kapananlar, ruku ve secde edenler için beytimi temiz tutun, diye emretmiştik”** buyurduğu gibi,⁸⁶ Sır Kâbesi'ni Cemâl sıfatlarının nûrlarıyla temizleyinceye kadar bâtinî zikirle meşgûl olmak gerekir.”⁸⁷

“Zâhir kâbesinin temizliği, mahlûkattan arınması, tavaf edenler içindir. Bâtin kâbesinin temizliği ise yaratıcının nazar etmesi içindir. Bu nedenle onun temizliği daha önemlidir” diyen Semerkandî, bunun en güzel şeklinin kalbin mâsivâdan temizlenip, rûh-ı kudsî nûruyla ihrâma girmek olduğunu söyler ve sırasıyla neler yapacağını şu şekilde ifade eder:

“Sonra kalb kâbesine girmek, arkasından *ikinci*⁸⁸ ismi zikrederek kudûm tavâfi yapmak, münâcât yeri olan kalb Arafâtına çıkmak ve orada *üçüncü*⁸⁹ ve *dördüncü*⁹⁰ ismi zikrederek vakfe yapmak, sonra *beşinci*⁹¹ ve *altıncı*⁹² ismi cem' ederek fûâd Müzdelife'sine gitmek, daha sonra iki harem arasında bulunan sır Mina'sına var-

mak, ikisi arasında vakf etmek ve arkasından *yedinci*⁹³ ismi zikrederek nefis-i mutmainneyi kurban etmektir. Çünkü bu yedinci isim hem ism-i fenâdır ve hem de küfrü hicâbını ortadan kaldıran isimdir. Sonra *sekizinci*⁹⁴ ismi zikrederek rûh-ı Kudsi'nin başını beşerî sıfatlardan traş etmek, daha sonra *dokuzuncu* ismi zikrederek Sır Harâm'ine girmek, sonra âkîfeynin ru'yetine vâsıl olup, *onuncu* ismi zikretmek sûretiyile kurbet ve üns bisâtında itikâfa girmek, sonra bilâ keyf ve lâ teşbih Samed cemâlini görmek, sonra *onbirinci* ismi zikrederek yedi defâ tavâf etmek ve Allah'ın: **“Ve Rablari onlara çok temiz bir içecek içirdi”**⁹⁵ buyurduğu gibi kudret elinden hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın işitmediği ve hiç bir beşerin kalbine gelmediği şekilde su içmektir.

Sonra O'nun yüzündeki örtü kalkar ve nûruyla müşâhede gerçekleşir. Bu kavuşmanın mânevî zevkinden dolayı kulun kalbinde herhangi bir korku meydana gelmez. Daha sonra tevhid isimlerini tekrar ederek seyyiâtı hasenâta değiştirilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: **“Ancak tevbe ve imân edip, iyi davranışta bulunanlar başkadır; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir...”**⁹⁶ buyrulmaktadır. Kul bundan sonra nefsanî tasarruflardan kurtulur, korku ve üzüntüden emin olur. **“Bilesiniz ki Allah'ın dostları için korku yoktur. Onlar üzülmeyenler de”**⁹⁷ âyetinin mânâsı budur. Elbette ki onların korku ve üzüntüden uzak kalışları Allah'ın *fazl ve keremi* sâyesindedir.

Sonra bütün isimleri zikrederek sadr tavâfını yapar ve en sonunda da onikinci ismi zikrederek ahsen-i takvim üzere yakîn âlemine bağlı bulunan kuds âlemindeki aslî vatanına döner. Bunlar dilin döndüğü ve aklın erdiği kadar yapılan yorumlardır. Bunun ötesinde söz söylemek ise imkânsızdır. Çünkü, lisân ve akıl sınırlarının dışında bulunanları kavramak mümkün değildir.⁹⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de **“Dilediklerinin dışındakiler O'nun ilminden hiç bir şey elde edemezler”**⁹⁹ âyetinde **“diledikleri”** kelimesinden murâdın, peygamberler ve velîler olduğunu vurgulayan Semerkandî, Allah'ın gizliyi de, gizlinin gizlisini de bildiğini ifâde ederek konuyu tamamlar¹⁰⁰.

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, Semerkandî'nin *Keşfi'l-esrâr'ında*, zâhir-bâtın ilişkisi dengelidir. Onun, bâtın ilmîni zâhir ilmi üzerine bina ettiği, birini diğeri-ne alternatif yapmadığı, Kitap ve Sünnet çizgisinde bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir.

Dipnotlar

- ¹ Yılmaz, H. Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 1994, s.19.
- ² Yılmaz, H. Kâmil, a.g.e., s. 30 vd.
- ³ Ateş, Süleyman, İşâri Tefsir Okulu, İstanbul 1998, s. 330.
- ⁴ Sehl b. Abdullah Tüsterî gibi bâtinî düşüncenin etkisi altında kalan sûfler de olmuştur. bk. Ateş, Ahmed, "Bâtıniye", İA., II, 339-342.
- ⁵ Bâtıniye ile ilgili bilgi için bk. Avni İlhan, "Bâtıniye", DİA, V,90-194.
- ⁶ Bk. Yılmaz, H. Kâmil, Tasavvufi Hadis Şerhleri, İstanbul 1990.
- ⁷ Yılmaz, H. Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 63-64.
- ⁸ Tam adı Alâeddin Ali b. Yahya es-Semerkandî'dir. Hac münâsebetiyle gittiği Mekke ve Medine'de bir müddet kaldıktan sonra Semerkand'a döndü. Daha sonra Anadolu'ya gelen ve Lârende (Karaman)'ye yerleşen Semerkandî, 150 yaşlarında iken, burada vefat ettiği için "Karamanî" nisbesiyle de anılır. Hayatı hakkında kaynaklarımızda fazla bilgi yoktur. bk. Katib Çelebi, Keşfü'z-zünûn, I, 225; Bağdâdî, Hediyyetü'l-ârifin, I, 733; Mustafa, Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa 1993, I, 73 vd. Ayrıca tarikatıyla ilgili olarak bk. Reşat Öngören, XVI.Asırda Anadolu'da Tasavvuf (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996, s. 175-176.
- ⁹ Risâlenin kimce âid olduğu hususunda ihtilâf varsa da, seyr u sülûk erbâbına önemli bilgiler verdiği muhakkaktır. Kimlere nisbet edildiği hususunda bk. Necdet Tosun, "İbn Arabî öncesi Tasavvuf'ta Halvet ve Uzlet " (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.
- ¹⁰ Ali Semerkandî'ye nisbet edilen "Keşfü'l-esrâr" ın müellif nüshasına ulaşamadı. Görebildiğimiz en eski nüsha; Süleymaniye Ktp. M. Hafid Efendi, 452/1'de kayıtlı bulunan nüshadır. Diğer nüshalar ve edisyon kritikli metin için bk. Ramazan Muslu, "Ali Semerkandî ve Keşfü'l-esrar Adlı Eseri (Mezuniyet' Tezi), DİB. Haseki Eğitim Merkezi , İstanbul 1997.
- ¹¹ Bk. Serrâc, el-Lüma', Mısır 1960, s. 43; Ebû Tâlib el-Mekkî, Kûtü'l-kulûb, Beyrut 1995, I, 287 vd.
- ¹² Bk. Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn, Beyrut ts., I, 25-27, 115 vd.,133 vd., 187 vd., 207 vd., 214 vd.
- ¹³ Bk. Gazzâlî, a.g.e., I, 25-26.
- ¹⁴ Esmâ-i hüsnâ'daki zıt isimler, esmâânî mazharı olan bu varlık âlemindeki Zâhir-Bâtin gibi zıtlıkların kaynağıdır. Bu zıtlıklar zuhûrun en aşağı mertebesi olan şehâdet âleminde tam manasıyla mevcuttur. Allah "ism-i câmi"inde, Ahadiyyet ve Vâhidiyyet mertebesinde ise zıtlıklar ortadan kalkar. Mevlânâ'nın ifâdesiyle renkler renksizliğe ulaşınca bütün tezadlar, zıtlıklar ve kavgalar yok olur. Tasavvuf ehline göre zıtlıklar şehâdet mertebesinde kalarak çözülmez. bk. Mustafa Tahralı, "Fusûsü'l-hikem, Şerhi ve Vahdet-i vücüd ile Alakalı Bazı Mes'eleler", A. Avni Konuk, Fusûsü'l-hikem Terceme ve Şerhi, İstanbul 1987, I, s. XLIV.
- ¹⁵ Daha geniş bilgi için bk. Ragıb el-İsfahânî, el-Müfredât, Beyrut&Dimaşk 1997, "btm" md.; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, I-XV, Beyrut, ts., "btm" md.; Firuzâbâdî Ebu't-Tâhir, el-Kâmûsü'l-muhît, Beyrut 1986, "btm", "bâtin" md.leri.

- ¹⁶ Bk. Ahmed Ateş, "Bâtın", İA., I-VIII, İstanbul 1940-88.
- ¹⁷ Bâtın kelimesinin çeşitli anlamları ve yorumları için bk. Bekir Topaloğlu, "Bâtın", DİA., İstanbul 1988
- ¹⁸ Bu kavramlarla ilgili olarak zâhir ve bâtın ilminden bahsedilir. Bu görüş ilk defa Şîler tarafından ortaya atılmıştır. Onların bâtını ilim anlayışları, şer'î hükümlerden çok imâmet ve siyaset konularıyla sınırlı kalmıştır. Tasavvuf düşüncesinde ise onlardan tamamen farklı bir bağlamda ele alınmıştır. Mutasavvıflar dîni ilimleri biri zâhir, diğeri bâtın olmak üzere ikiye ayırır; hadis, fıkıh ve kelâm gibi ilimlere zâhir ilimleri, tasavvufa da bâtın ilmi adını verirler. Zâhiri ilimlerle meşgul olanlara zâhir ulemâsı, rûsûm ulemâsı ve ehl-i zâhir, kendilerine de bâtın ulemâsı ve ehl-i bâtın derler. bk. Uludağ, Süleyman, "Bâtın İlimi", DİA. V, 188.
- ¹⁹ Buhârî, İlim 42.
- ²⁰ Bk. Uludağ, Süleyman, "Bâtın İlimi", DİA., V, 188.
- ²¹ Tasavvufta Allah'tan vasıtasız gelen bilgi, ilham. bk. Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1991, s. 306; Ayrıca bk. el-Kehf 18/65.
- ²² Serrâc, el-Lü'mâ fi't-tasavvuf, 22.
- ²³ Lokman 31/20.
- ²⁴ Mutasavvıflara göre naslardaki gizli mânaları, ıbâdetleri mânevî ve ahlâkî özünü, varlık ve olayların arkasındaki sırları açıklığa kavuşturan bâtın ilmi gizlidir ve onu halka açıklamak câiz değildir. Çünkü halk bu yüksek ilmi ve ondaki ince mânaları ya anlayamaz veya yanlış anlar. Bu yüzden bâtın ilmi ancak zeki, yetenekli, istekli ve kalp gözü açık kimselere öğretilir. Başlangıçta bâtın ilminden sadece işâret yolu ile bahsedilir, bu ilim açık şekilde ifâde edilmezdi. Bâtın ilmini işâretle değil sözle anlatan ilk sûfi Zünnûn el-Mısırî (ö.245/859)'dir. Fakat o bu ilmi sadece kendisine inananlara anlatmaktaydı. Cüneyd-i Bağdâdî bu ilmi mahzenlerde öğretiyordu. Tasavvuf tarihinde bâtın ilminden küstülerde açıkça bahseden ilk sûfinin Şibli olduğu söylenir. Bununla beraber bâtın ilmi geniş ölçüde her zaman gizli öğretilmiş, bu anlayış tarikatlarda da devam etmiştir. bk. Uludağ, Süleyman, "Bâtın İlimi", DİA., V, 188.
- ²⁵ Bk. İbn Teymiyye, Mecmûu fetâvâ, Riyad 1991, XI, 225-226.
- ²⁶ Bk. Uludağ, Süleyman, "Bâtın İlimi", DİA., V, 189.
- ²⁷ Bk. Uludağ, "Bâtın İlimi", DİA., V, 189.
- ²⁸ Semerkandî, Keşfü'l-esrâr, 2a.
- ²⁹ Dört çeşit ilim vardır: Şerîatin zâhiri olan emir, nehiy ve diğeri hükümler; Şerîatin bâtını olan tarikat ilmi; Tarikatın bâtını olan mârifet ilmi, Bâtınların bâtını olan hakikat ilmi. bk. Semerkandî, a.g.e., 6b. Ayrıca Gazzâlî'de ilim tasnifi için bk. Gazzâlî, a.g.e., I, 20 vd.
- ³⁰ Semerkandî, a.g.e. 3ab.
- ³¹ Câsiye, 45/23.
- ³² Sâd, 38/82-83.

- 33 Semerkandî, a.g.e., 7a.
- 34 Nisâ, 4/69.
- 35 Semerkandî, a.g.e., 7a.
- 36 Aynı yer.
- 37 Bir daha eski duruma dönmeme azmiyle yapılan samimi ve ciddi tevbe. bk. Uludağ, a.g.e., 486.
- 38 Tarikata yeni giren bir müride şeyhin zikir öğretmesi. bk. Uludağ, a.g.e., 480.
- 39 Fetih, 48/26.
- 40 Saffât, 37/35.
- 41 Semerkandî, a.g.e., vr.7b.
- 42 Muhammed, 47/19.
- 43 Semerkandî, a.g.e., 8a.
- 44 "...Çünkü Rabbimin acıyıp koruduğu hariç nefis aşırı şekilde kötülüğü emredicidir" (Yusuf, 12/53) âyetinin işaret ettiği kötüyü, günahı emreden nefis.
- 45 "Kendini kınayan nefse yemin ederim ki..." (Kıyâmet, 75/2) âyetinde işaret edilen kendini kınayan, kötileyen nefis.
- 46 "...sonra ona kötülük duygusunu da sakınıp iyi olmayı da birlikte ilham edene yemin ederim ki..." âyetinde belirtildiği gibi ilham ve keşfe mazhar olan nefis.
- 47 Bakara, 2/222.
- 48 Semerkandî, a.g.e., vr. 8a.
- 49 Semerkandî, a.g.e., vr. 8b.
- 50 Gazzâlî ise tahâreti, zâhir temizliği, âzâların günahattan temizliği, kalbin kötü huylardan temizliği ve peygamberlerin ve siddıkların temizliği olan sırrı mâsivâdan temizlemek gibi dört kısımda mütâlâ eder. bk. Gazzâlî, a.g.e., I, 116.
- 51 Şeriat, mârifet esasları dahilinde kalbi temizleme. Mutasavvıflara göre insan rûhu, bu aleme melekût aleminden tertemiz olarak gelmiş, fakat dünya ve madde kırıyla pislenmiştir. Eğer tasfiye-i nefis ve tezkiye-i kalb yapılırsa rûhu ve kalbi örten kirler ve perdeler kalkar, mânevî âlemde ilâhî ve ezeli hakikatler kavranır. bk. Uludağ, a.g.e., 470-471.
- 52 Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan mânevî ve rûhî yolculuk. bk. Uludağ, a.g.e., 428.
- 53 Tevbe etme, işlenen günahlardan pişmanlık duyup Allah'a dönme. Allah'a gönül verme, halktan Hakk'a kaçma. bk. Uludağ, a.g.e., 246.
- 54 Semerkandî, a.g.e., 15b.
- 55 Bakara, 2/238.
- 56 Müslim, Kader 17; İbn Mâce, Dua 2; Müsned, 2/168.

- ⁵⁷ Müsned, 4/270.
- ⁵⁸ Semerkandî, a.g.e., 16a.
- ⁵⁹ Kalb, gönül. İlahî tecellileri temâşa ve seyretme mahallidir. bk. Uludağ, a.g.e., 182.
- ⁶⁰ Fatiha, 1/5.
- ⁶¹ Bk. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzi el-Beydâvi, Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-te'vîl, Beyrut ts. s. 31.
- ⁶² Semerkandî, a.g.e., 16a.
- ⁶³ Gazzâlî, fıkıh ilminde kendisinden bahsedilmeyen niyet, ihlâs ve huşûun ince ve gizli manalarından bahseder. Namazın zâhirî erkânıyla bâtnî sırları üzerinde durur. bk. Gazzâlî, a.g.e., I, 133.
- ⁶⁴ İbâdet ve amel eden, tâatte bulunan. Cehennemden kurtulmak ve cennete girmek için ibâdet eden, kendini farz ve nâfile ibâdetlere veren, kurtuluşu ibâdetinde gören. bk. Uludağ, a.g.e., 15.
- ⁶⁵ Allah Teâlâ'nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimse. Müşâhede ve temâşâdan hâsıl olan bilgiye mârifet; bu bilgiye sahip olan şahsa da ârif denir. bk. Uludağ, a.g.e., 51-52.
- ⁶⁶ Semerkandî, a.g.e., 15b-16a.
- ⁶⁷ İbn Mâce, Sıyâm 21.
- ⁶⁸ Buhârî, Savm 2, Tevhid 35; Müslim, Sıyâm 164-165; İbn Mâce, Edeb 85.
- ⁶⁹ Nesâî, Sıyam 41.
- ⁷⁰ Semerkandî, a.g.e., 17a.-
- ⁷¹ Erişmek, ermek, varmak. Tasavvufta, gâib olana (Hakk'a) ermek. Rûhen Hakk'la ittisâl halinde olup kendinden geçmek, sevgiliye kavuşmak anlamlarına gelir. bk. Uludağ, a.g.e., 512.
- ⁷² Semerkandî, a.g.e., 17a-17b.
- ⁷³ Daha geniş bilgi için bk. Gazzâlî, a.g.e., I, 210.
- ⁷⁴ Tevbe, 9/60:
- ⁷⁵ Sevap kazanmak ve karşılığını Allah'tan beklemek maksadıyla yapılan bağış, yardım. bk. Uludağ, a.g.e., 409.
- ⁷⁶ Mânevî fakir.
- ⁷⁷ Semerkandî, a.g.e., 17a.
- ⁷⁸ Bakara, 2/245.
- ⁷⁹ Bakara, 2/264.
- ⁸⁰ Birr, imanda, ibâdet ve ahlâkta en doğru ve en güzel bir hayâtı yaşamaktır. Böyle bir hayâta ulaşmanın şartlarından biri, kişinin sahip olduğu ve sevip bağlandığı şeyleri Allah yolunda kullanmasıdır. Bunlar, servet, mevki, ilim ve beden kuvveti gibi maddî ve mânevî imkanlardır.
- ⁸¹ Âl-i İmran, 3/92
- ⁸² Semerkandî, a.g.e., 17a.

- ⁸³ Bakara, 2/196.
- ⁸⁴ Âl-i İmran, 3/97
- ⁸⁵ Gazzâlî, "tarikât haccı" tabirini kullanmaz. Ancak hacda yapılması gereken bâtinî amellerden bahseder. bk. Gazzâlî, a.g.e., I, 237; Hacdaki mânevî inceliklerle ilgili olarak ayrıca bk. Hâce Muhammed Parsâ, Faslü'l-hutâb, (Tevhîde Giriş, trc. Ali Hüsrevoğlu), İstanbul 1988, s.239-246.
- ⁸⁶ Bakara, 2/125.
- ⁸⁷ Semerkandî, a.g.e., 17b.
- ⁸⁸ Allah
- ⁸⁹ Hû
- ⁹⁰ el-Hak
- ⁹¹ el-Hay
- ⁹² el-Kayyûm
- ⁹³ el-Kahhâr
- ⁹⁴ el-Vehhâb, el-Fettâh, el-Vâhid, el-Ehad, es-Samed. Sekiz - oniki arası isimler için bk. Süleyman Uludağ, "Halvetiye", DİA, XV, 394; Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 1994, s. 390.
- ⁹⁵ İnsân, 76/21.
- ⁹⁶ Furkân, 25/70.
- ⁹⁷ Yûnus, 10/62.
- ⁹⁸ Semerkandî, a.g.e., 18b.
- ⁹⁹ Bakara, 2/255.
- ¹⁰⁰ Semerkandî, a.g.e., 18b.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbelî; el-Müsned, I-IV, Mısır 1313.
- Ateş, Ahmed; "Bâtın", "Bâtuniye", İslam Ansiklopedisi (İA), I-VIII, İstanbul 1940-88.
- Ateş, Süleyman; İşârî Tefsir Okulu, İstanbul 1998.
- Bağdâdî, İsmail Paşa; Hediyetü'l-rifn, I-II, İstanbul 1951
- Beyzâvî, Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl, Beyrut, ts.

- Buhârî, Muhammed b.İsmâil b.İbrahim; el-Câmiu's-Sahîh, I- VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, ts.
- Eraydın Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 1994.
- Ebû Nasr Serrâc, el-Lüma' fi't-tasavvuf, Mısır 1960.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Kûtü'l-kulûb, I-II, Beyrut 1995.
- Fîruzâbâdî Ebu't-Tâhir, el-Kâmûsu'l-muhît, Beyrut 1986.
- Gazzâlî, Muhammed; İhyâu ulûmi'd-dîn, I-V, Beyrut ts.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni; es-Sünen, I-II, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ts.
- İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, I-XV, Beyrut, ts.
- İbn Teymiyye, Mecmûu fetâvâ, Riyad 1991.
- İlhan, Avni; "Bâtıniyye", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, 1988-
- İsfahânî, Râgıb, el-Müfredât, Beyrut & Dimaşk 1997
- Kara, Mustafa; Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa 1993.
- Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Küttübi ve'l-Fünûn, I-II, İstanbul 1360-62/1941-43.
- Muslu, Ramazan; Ali Semerkandî ve Keşfu'l-esrar Adlı Eseri (Mez. Tezi), DİB. Haseki E.M., İstanbul 1997.
- Müslim b.el-Haccâc el-Kuşeyrî; el-Câmiu's-Sahîh, I-III, İstanbul 1992.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb; es-Sünen, I-VIII, İstanbul 1992.
- Öngören Reşat, XVI. Asırda Anadolu'da Tasavvuf (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996.
- Parsâ, Hâce Muhammed , Faslu'l-hutâb, (Tevhide Giriş, trc. Ali Hüsrevoğlu), İstanbul 1988
- Semerkandî Ali; Keşfu'l-Esrâr li't-tâlibîn, Yzm., Süleymâniye Ktp. M.Hâfid Ef.452/1;H. Mahmûd Ef.2883.
- Tahrâlî, Mustafa; "Fusûsü'l-hikem, Şerhi ve Vahdet-i vücûd ile Alâkalı Bazı Mes'eleler", A. Avni Konuk, Fusûsü'l-hikem Terceme ve Şerhi (Giriş kısmında), I-IV, İstanbul 1987.
- Topaloğlu, Bekir; "Bâtın", Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1988-
- Tosun, Necdet; "İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet "(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İst. 1995.
- Uludağ Süleyman; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1991.
- _____ "Halvetiyye", Diyanet İslam Ansiklopedisi, I-XVI..(Devam Ediyor)
- _____ "Bâtın İlimi", Diyanet İslam Ansiklopedisi, I-XVI..(Devam Ediyor)
- Yılmaz, H. Kâmil; Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 1994.
- _____ ; Tasavvufî Hadis Şerhleri, İstanbul 1990.